

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ • ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 Р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 4•2024

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БУЙСЬКИХ А. В., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е., PhD, Норвезький інститут у Римі Університету в Осло, Великобританія

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., професор, доктор історичних наук, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

ІВАНЧИК А. І., професор, Французький національний центр наукових досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет
«Києво-Могилянська академія»

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О., кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

РАБІНОВІЦ А., PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ФОРНАСЬЄ Й., професор, доктор хаб., Галле-Віттенбергський університет імені Мартіна Лютера,
Німеччина

ХОХОРОВСЬКИЙ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 4•2024

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
BOROFFKA N., Professor, Dr. Hab., German Archaeological Institute, Germany
BUIISKYKH A. V., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr. Hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland
DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France
IVANTCHIK A. I., Professor, National Centre for Scientific Research of France, France
FORNASIER J., Professor, Dr. Hab., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany
HARDY S. A., PhD, Norwegian Institute in Rome, University of Oslo, Great Britain
KAISER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany
OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy
PLAVINSKI M. O., PhD in History, University of Warsaw, Poland
POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
RABINOWITZ A., PhD in Classical Archaeology, University of Texas at Austin, the USA
SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)
ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

KUSHNIR A. S., SHEIKO I. M., KOZLENKO R. O., MATVIISHYNA Zh. M. Results of Palaeo-Soil Studies of Olbia in the Context of Early Urbanisation Processes in the North-Western Black Sea Region
ОНИЩУК Я. І., СЛОБОДЯН Т. І. Результати дослідження поховання № 8 на могильнику Карів I у Західному Побужжі
АКСЬОНОВ В. С. Ранньосередньовічні катакомбні поховання Верхнього Салтова з підвісками слов'янського кола

Articles

- 5 KUSHNIR A. S., SHEIKO I. M., KOZLENKO R. O., MATVIISHYNA Zh. M. Results of palaeogeographical studies of Olbia in the context of early urbanisation processes in the North-Western Black Sea Region
18 ONYSHCHUK Ya. Ya., SLOBODIAN T. I. Results of the Burial No. 8 Research from the Cemetery of Kariv I in the Western Buh River Region
35 AKSIONOV V. S. Early Medieval Catacomb Burials of Verkhniy Saltiv with Pendants of the Slavic Circle

Публікації археологічних матеріалів

ЄВДОКИМОВ Г. Л. [†], ДАНИЛКО Н. М., ПУСТОВАЛОВ С. Ж. Курганна група II біля смт Асканія-Нова
ЛИСЕНКО С. Д., ЛИСЕНКО С. С. Курганна група № 3 Войцехівського могильника комарівської культури

Publications of Archaeological Materials

- 46 YEVDOKYMOV H. L. [†], DANYLKO N. M., PUSTOVALOV S. Zh. Mound group "II" near Askania-Nova
61 LYSENKO S. D., LYSENKO S. S. Barrow Group No. 3 of the Voitsekhivka Cemetery of the Komariv Culture

Нові відкриття та знахідки

YILMAZ M. D. Recent Archaic Period Decorated Architectural Terracotta Finds from Akalan Citadel (Discovered during the 2022–2023 Research Campaigns)

Discoveries and Recent Finds

- 86 İLMAZ M. D. New architecturally-decorative finds of the archaic period from the Akalan Citadel (discovered during the research campaigns 2022–2023 pp.)

Дискусії

МИНАКОВ М. А., РАДЧЕНКО С. Б. Структура археологічного знання та поняття археологічної культури: пропозиції до перегляду в перспективі акторно-мережевої теорії

Discussions

104 MINAKOV M. A., RADCHENKO S. B. The Structure of Archaeological Knowledge and the Concept of Archaeological Culture: The Perspective of Actor-Network Theory

Історія науки

СТЕПАНЧУК В. М. Юрій Георгійович Колосов (до 100-річчя від дня народження)

СЕГЕДА С. П. Дяченко В. Д. в історії української антропології (до 100-річчя з дня народження)

History of Science

125 STEPANCHUK V. M. Yuriy Heorhiiovych Kolosov (to the 100th Anniversary of His Birth)

139 SEHEDA S. P. Vasyl D. Diachenko in the History of Ukrainian Anthropology (to the 100th Anniversary of His Birth)

Хроніка

Сергієві Анатолійовичу Скорому — 75!

III Всеукраїнська археологічна конференція «Путівльські читання»

Алфавітний покажчик змісту журналу «Археологія» за 2024 рік

News Review

145 Serhii Anatoliiovych Skoryi Turns 75!

148 3rd Ukrainian Archaeological Conference “Putyvl Readings”

149 Index of Publications in *Arheologia* Journal in 2024

© В. М. СТЕПАНЧУК* 2024

ЮРІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ КОЛОСОВ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У березні 2024 р. виповнилося 100 років від дня народження видатного українського археолога Ю. Г. Колосова. У статті представлено біографію вченого та його науковий внесок у розвиток доісторії та палеолітознавства в Україні. Особливе місце в доробку Ю. Г. Колосова посідає діяльність у галузі досліджень первісної доби Кримського півострова, особливо пам'яток епохи муст'є. Ці студії значною мірою визначили напрями досліджень палеоліту Криму в другій половині XX — першій чверті XXI ст. і, безсумнівно, являють собою окремих самостійний розділ в історії східноєвропейського палеолітознавства.

Ключові слова: Крим, Україна, Східна Європа, Ю. Г. Колосов, доісторія, палеолітознавство.

Цього року виповнилося 100 років від дня народження Юрія Георгійовича Колосова, видатного археолога, який зробив неоціненний внесок у вивчення первісної доби України в другій половині XX ст. Діяльність Юрія Георгійовича в галузі досліджень муст'єрської проблематики Кримського півострова, безсумнівно, становить окрему самостійну главу в історії східноєвропейського палеолітознавства.

Ю. Г. Колосов народився 21 березня 1924 р. в с. Деревчин Мурафського р-ну Могильовської округи Подільської губернії (тепер Муровано-Куриловецький р-н Вінницької обл.). Батько Ю. Г. Колосова, Георгій Юхимович (1901–1956), уродженець станиці Незамаєвської на Кубані, надалі учасник громадянської та Другої світової війни, на момент народження сина працював ди-

Рис. 1. Учень 9-го класу, передвоєнний 1940 р., Київ
Fig. 1. 9th grade school student, pre-war 1940, Kyiv

ректором Деревчинського цукрового заводу. За батьківською лінією Ю. Г. Колосов, не виключено, є нащадком згаданого в реєстрі 1756 р. козака Дацька Колоса з Незамаївського куреня Запорізького війська. У 1937 р. батько Ю. Г. Колосова був репресований, позбавлений усіх звань і нагород, відправлений в ув'язнення, але залишився живий і перед війною був звільнений, воював із 1941 до 1945 рр. Мати Олена Йосипівна (190?–1966) — із корінних киян, домогосподарка. З літа 1924 по 1941 рр. Ю. Г. Колосов проживав у м. Києві на вулиці Круглоуніверситетській. Сюди ж повернувся після війни. У 1931 р. вступив і в червні 1941 р. закінчив десять класів, навчався у 83-й середній школі м. Києва (рис. 1). У липні 1941 р.

* СТЕПАНЧУК Вадим Миколайович — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу археології кам'яної доби, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0002-5476-2284, vadimstepanchuk@iananu.org.ua

Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

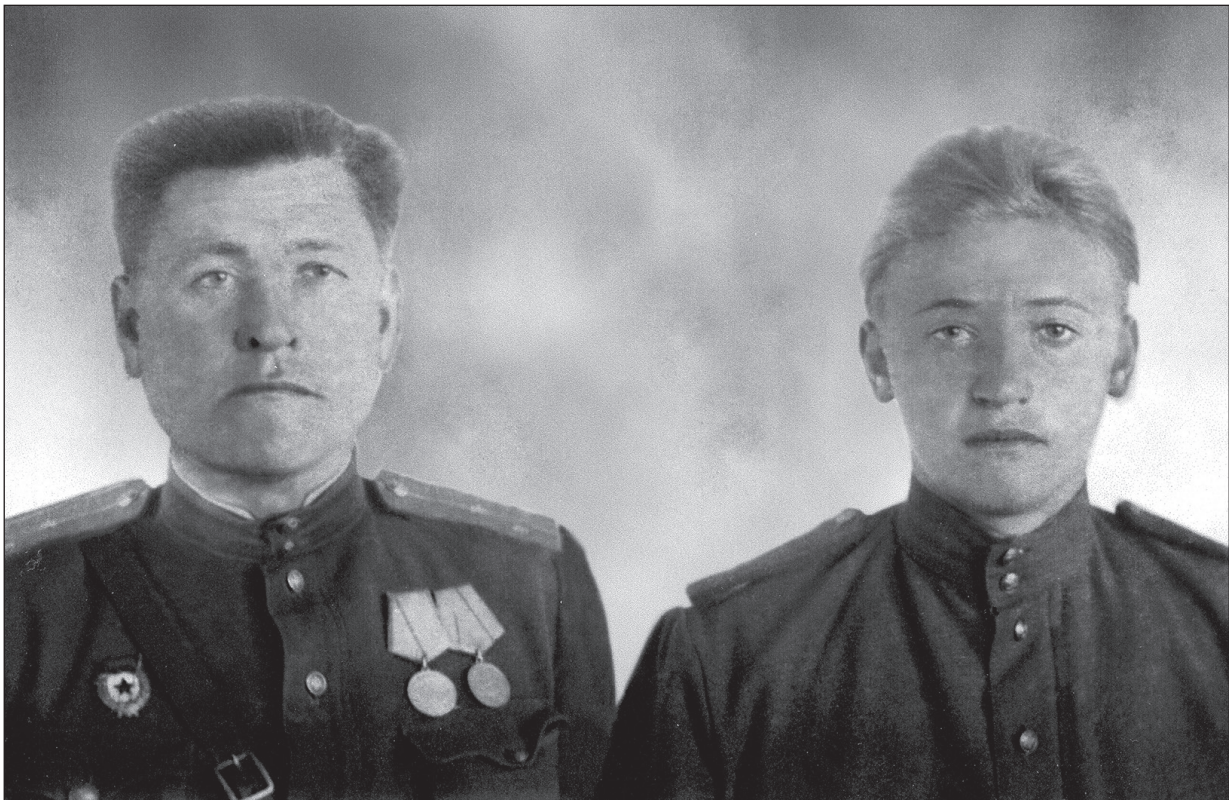

Рис. 2. Фронтowa зустріч із батьком, Молдова, весна 1944 р.
Fig. 2. Frontline meeting with his father, Moldova, spring 1944

разом із рідними був евакуйований до м. Омська. Тут Ю. Г. Колосов проситься на фронт, однак до повноліття не вистачає кількох місяців і йому відмовляють.

З вересня 1941 по травень 1942 рр. Ю. Г. Колосов — студент автодорожнього інституту і 2-го Московського медичного інституту в м. Омськ. Після півроку навчання в медінституті, коли Ю. Г. Колосову виповнилося 18 років, він знову, незважаючи на бронь, став проситися на фронт. 16 серпня 1942 р. Куйбишевський районний військовий комісаріат м. Омська призвав його до Робітничо-селянської Червоної армії. За особистим проханням, спочатку проходив комісію в авіаучилище, проте був визнаний непридатним за станом здоров'я (вада серця). Оскільки Ю. Г. Колосов мав повну загальну середню освіту, його направили в інтендантське училище. Однак незабаром він домігся переведення і був зарахований курсантом Сумського артилерійського училища ім. М. В. Фрунзе, на той момент дислокованого в м. Ачинську. Навчання проходив із серпня 1942 до жовтня 1943 рр. Після закінчення училища, отримавши звання молодшого лейтенанта, якийсь час перебував у Гороховецьких резервних таборах.

Узимку 1944 р. був направлений командиром вогневого взводу дивізійної артилерії на 2-й Прибалтійський фронт. 6 лютого 1944 р. у боях на схід від ст. Пустошка Псковської обл. був поранений, перебував у госпіталі до квітня 1944 р. Після одужання був направлений на 2-й Український фронт, у 4-ту гвардійську армію на посаду комвзводу управління 151 окремого протитанкового винищувального дивізіону (овпб) (рис. 2); потім воював на 1-му Українському фронті, у 32-му Кишинівському артполку, у 171-ї овпб 31-ї Сталінградської ордена Богдана Хмельницького стрілецької дивізії. Брав участь у Яссько-Кишинівській і потім Вісло-Одерській операціях, у боях за Сандомирський і Одерський плацдарми. 27 січня 1945 р. після форсування р. Одер у районі м. Бреслау (нині м. Вроцлав) був знову, вже важко, поранений. Евакуйований у тилловий госпіталь у м. Тбілісі, де й зустрів День Перемоги (рис. 3). Наприкінці травня 1945 р. його виписали з госпіталю і вже в червні у званні старшого лейтенанта демобілізували як інваліда другої групи. Кілька разів був представлений до бойових нагород. 10 лютого 1945 р. нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня (рис. 4). Після війни був нагороджений орденом Вітчизняної ві-

Рис. 3. Із бойовим орденом після другого поранення, весна 1945 р.

Fig. 3. With a combat order, after the second injury, spring 1945

йни I ступеня та багатьма медалями, зокрема «За перемогу над Німеччиною», «Двадцять років перемоги у Великій Вітчизняній війні», «50 років Збройних сил СРСР», «Тридцять років перемоги у Великій Вітчизняній війні», «60 років Збройних сил СРСР», «До 1500-річчя Києва», «За доблесну працю 1970 р.» («До 100-річчя від дня народження В. І. Леніна»).

Після демобілізації Ю. Г. Колосов повернувся до Києва. Вступив на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, на кафедру археології. Кафедра археології з'явилася в структурі історичного факультету незадовго перед тим, восени 1944 р., після звільнення Києва. Вона була створена Л. М. Славним, який у цей час також очолював Інститут археології АН України. Обрання спеціальності «археолог» було не випадковим; Юрій Георгійович згадував, що на вибір професії вплинула шкільна дружба із сином П. П. Курінного. Кафедра археології Київського державного універси-

тету (КДУ), курс із первісної археології в грудні 1948 — березні 1949 рр. читав А. В. Добровольський; курси з пізніших періодів — В. А. Богусевич. Провчившись в університеті чотири роки, з вересня 1945 по червень 1949 рр. Ю. Г. Колосов отримав диплом за № 781339 із кваліфікацією «історик» (рис. 5). Комісія з розподілу молодих спеціалістів у серпні 1949 р. направила його на роботу до Кавказької комплексної науково-дослідної карстово-спелеологічної станції (ККНДКС) Міністерства освіти СРСР, на посаду в.о. старшого наукового співробітника. Із 1950 по 1952 рр. ККНДКС послідовно перепідпорядковувався Московському державному університету, потім КДУ імені Т. Г. Шевченка, потім Президії АН СРСР, потім Кримській філії АН СРСР, де врешті було організовано відділ карстознавства та спелеології (керівник С. А. Ковалевський). Усі ці пертурбації тією чи іншою мірою відбивалися на заняттях Ю. Г. Колосова.

Перший досвід дослідження печер та археологічних пам'яток Ю. Г. Колосов здобув на Уралі, під час роботи в Уральській філії ККНДКС (рис. 6) у стаціонарі при Кунгурській крижаній печері. Відповідно, його перша наукова стаття була присвячена результатам дослідження верхів'їв річки Чусової на Уралі (Колосов 1956), хоча побачила світ вона вже після роботи з дослідження первісності Криму (Колосов 1955). З початку 1952 р. Ю. Г. Колосов вже проживає в м. Сімферополі і є молодшим науковим співробітником відділу карстознавства та спелеології. Цього року він бере участь у розкопках Сюрени I і II експедицією Інституту історії матеріальної культури АН СРСР під керівництвом О. О. Векілової. У 1954 р. у зв'язку з входженням Криму до складу України Кримську філію АН СРСР було передано до АН УРСР. Із серпня 1954 р. Ю. Г. Колосов працює у відділі історії та археології Кримської філії, у групі свого першого наставника в таврійській археології П. М. Шульца. Він досліджує пам'ятки первісного часу півострова, зокрема у складі Сімферопольської експедиції в зоні будівництва Сімферопольського водосховища. Учений також вивчає пам'ятки первісного часу в степовій частині Криму і вперше виявляє в цьому регіоні неолітичні стоянки (Колосов 1957).

Наприкінці 1955 р. Ю. Г. Колосова за погодженням із директором Інституту археології АН УРСР С. М. Бібіковим переведено до Києва, і з 15 грудня 1955 р. він працює на посаді молодшого наукового співробітника у відділі первісної археології, яким тоді керував М. Я. Рудин-

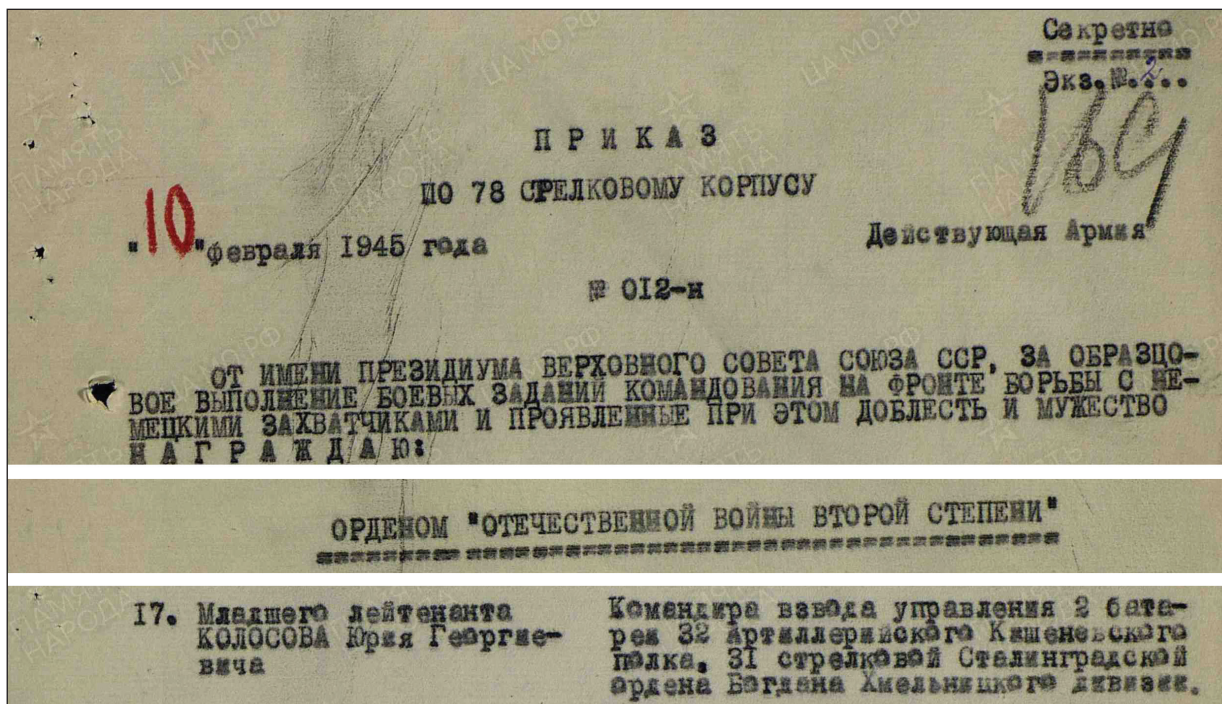

Рис. 4. Фрагмент наказу по 78-му стрілецькому корпусу про нагородження молодшого лейтенанта Ю. Г. Колосова, 10 лютого 1945 р.

Fig. 4. Fragment of an order for the 78th Rifle Corps, on the awarding of junior lieutenant Yu. G. Kolosov, February 10, 1945

ський. С. М. Бібіков орієнтує Ю. Г. Колосова на дослідження проблематики мезоліту та неоліту Криму. Однак ці студії не призвели до написання, як передбачалося, кандидатської дисертації. У 1950-і рр. Ю. Г. Колосов набуває значного польового досвіду вивчення первісних пам'яток, зокрема їх цільового пошуку та розкопок. У другій половині 1950-х рр. дослідник як заступник начальника Кримської первісної експедиції (тобто С. М. Бібікова) працює у Фатма-Кобі. Тоді ж, у 1956–1959 рр. Ю. Г. Колосов очолює загін Кримської первісної експедиції і самостійно досліджує низку виявлених ним печерних пам'яток, серед яких Кара-Коба, Корань-Коба, Грот Червоний, Грот Водоспадний (Колосов 1960; 1964; 1965а). У 1960–1961 рр. він керує Степовим загonom Північно-Кримської експедиції Кримської філії, проводячи розвідки вздовж траси споруджуваного Північно-Кримського каналу. Пошук нових і збір матеріалів на вже відомих стоянках проводиться в різних ландшафтних і географічних зонах Кримського півострова: на яйлах Кримських гір, у степовому Криму, на Керченському півострові. У 1950–1960 рр. відкрито й досліджено стоянки Долинка, Ішуньська, Кой-Асан II, Фронтоне III та ін. (Колосов 1962; 1964; 1965а) (рис. 7.). У ці роки Ю. Г. Колосов працює і в інших регіонах України. Так, у 1956 р. він разом із Д. Я. Те-

легіним займається пошуком первісних пам'яток на Дніпрі, в районі майбутнього Кременчуцького водосховища; у 1959 р. разом з С. М. Бібіковим та С. К. Накельським обстежує котлован Дніпродзержинської ГЕС; у 1961 р. проводить археологічні розвідки в межах робіт Української геологічної четвертинної експедиції на Чернігівщині (Колосов 1965b). На Дніпрі тоді було відкрито кілька неолітичних стоянок, а в басейні Десни виявлено кілька десятків місцезнаходжень кам'яного віку, переважно верхньопалеолітичних. У 1962 р. Ю. Г. Колосов проводив дослідження на Дніпропетровщині у складі експедиції Інституту геологічних наук АН України, зокрема обстежує Романків. У 1964 р. він вивчає Кукрек і Чокрак. У 1963 р. також проводить роботи на р. Бодрак, що було пов'язано з підготовкою кандидатської дисертації за матеріалами мустьєрської стоянки Шайтан-Коба, яку виявив С. М. Бібіков та досліджувала в 1930-х рр. експедиція під керівництвом Г. А. Бонч-Осмоловського (Колосов 1967). Дисертація була успішно захищена 1967 р. (рішення Ради Інституту історії АН УРСР від 14 листопада 1967 р., підтверджене Вищою атестаційною комісією (ВАК) СРСР у лютому 1968 р.) (рис. 8). Пізніше роботу було перекладено українською мовою та 1972 р. опубліковано у вигляді монографії (Колосов 1972а). Наприкінці 1960-х рр. Ю. Г. Ко-

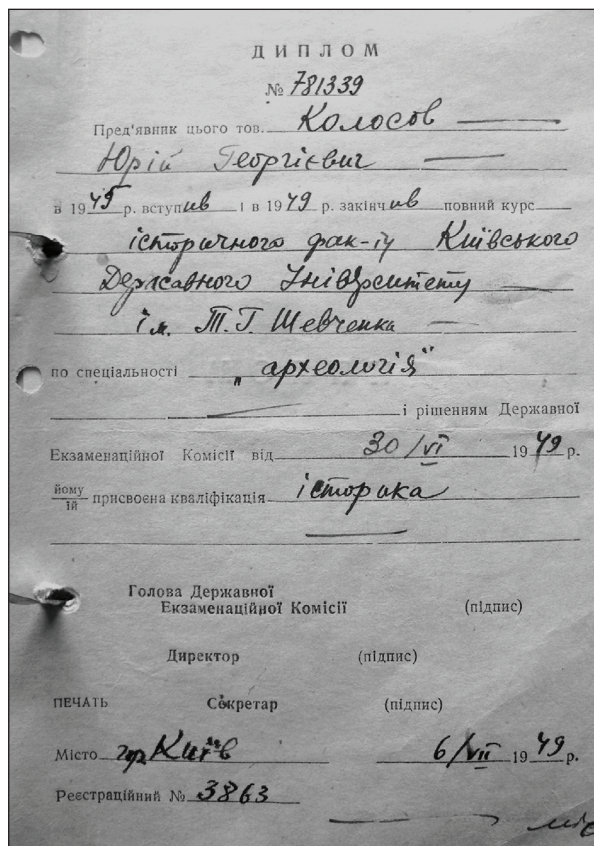

Рис. 5. Диплом про закінчення Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, 1949 р.

Fig. 5. Diploma of graduation from the Taras Shevchenko National University of Kyiv, 1949

Колосов бере участь у вивченні пам'яток первісності на південному березі Криму у складі експедиції відділу античної та середньовічної археології Інституту археології АН УРСР (Колосов 1972b). У 1968 р. Ю. Г. Колосов знову працює на континентальній Україні, проводячи пошуки й дослідження пам'яток уздовж траси каналу Дніпро-Донбас.

Польовий сезон 1969 р. став визначальним у дослідницькій долі археолога на багато десятиліть уперед (Колосов 1972c). Цього року він починає систематичні дослідження середнього палеоліту в східній частині півострова, у Червоній балці в урочищі Ак-Кая неподалік від м. Білогірськ, де за кілька років до цього В. Ф. Петрунь зібрав багатий підйомний матеріал (Петрунь 1969). Через п'ять років, улітку 1969 р., здійснивши ретельний аналіз особливостей розподілу поверхневого матеріалу і провівши шурфування окремих пунктів, Ю. Г. Колосов локалізував у районі Червоної Балки понад п'ятнадцять палеолітичних місцезнаходжень (рис. 9). Вивчення виявлених тут численних і часто багатощарових печерних пам'яток, таких як, наприклад, Заскельна V і Заскельна VI, надалі принесло уні-

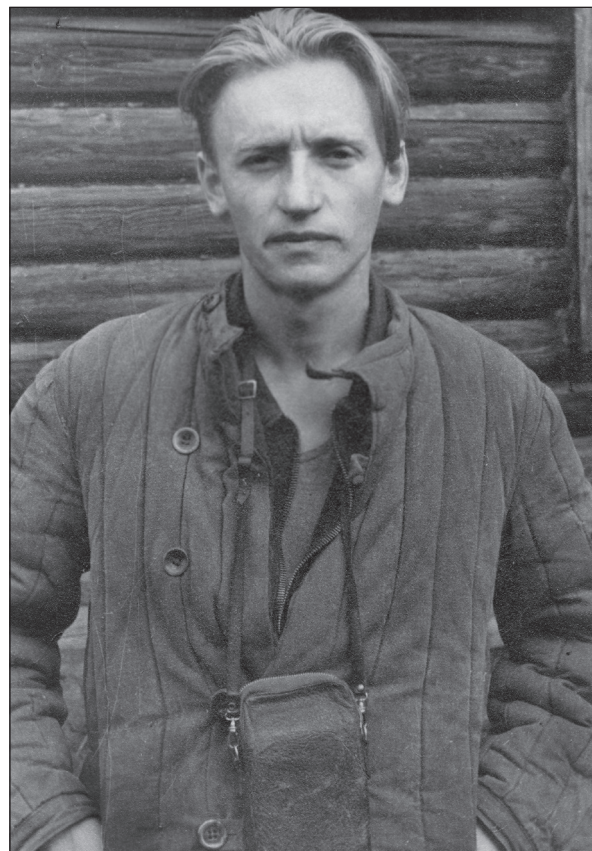

Рис. 6. У спелеологічній експедиції. Кунгур, 1950 р.

Fig. 6. On a speleological expedition. Kungur, 1950

кальні знахідки предметів матеріальної культури неандертальців (Колосов 1978) та кісткові рештки давніх людей (Колосов 1973; Колосов, Харитонов, Якимов 1974; 1975) (рис. 10; 11). У 1978 р. у Червоній балці проводилася сесія радянсько-французького польового семінару «Динаміка взаємодії природного середовища і доісторичного суспільства» за участю провідних фахівців-палеолітознавців (рис. 12). Крім згаданих, розкопувалися муст'єрські багатощарові стоянки Заскельна III, Заскельна IX, Ак-Кая III (Колосов 1979a; 1983; 1986). Окрім печерних стоянок у Червоній балці, у Східному Криму було виявлено й досліджено стоянки просто неба поблизу Сари-Кая, Червона Балка, в скельних притулках Пролом I і Пролом II та інші стоянки (Колосов 1979b; Колосов, Степанчук, Чабай 1993a; Колосов, Степанчук 1989). Кримська палеолітична експедиція Інституту археології АН України (КПЕ) під керівництвом Ю. Г. Колосова в період 1969–1985 рр. провела в районі Червоної Балки дев'ять польових сезонів.

Після короткотривалої рекогносцировки, проведеної в кінці польового сезону 1985 р., у

Рис. 7. Середина 1960-х років

Fig. 7. Mid-1960s

1986 р. КПЕ переносить дослідження на Південний Захід півострова; дослідження велися тут до 1989 р., протягом чотирьох польових сезонів. У ці роки в Південно-Західному Криму розвідки експедиції виявили й дослідили численні багатошарові середньопалеолітичні та верхньопалеолітичні пам'ятки й місцезнаходження: Кабазі II, III, IV, V, грот Скелястий, ГАБО, Шайтан-Коба IV, Улакли та ін. (Колосов, Степанчук, Чабай 1988; 1993a; 1993b). Подальші роботи на багатошарових пам'ятках поблизу Кабазі від початку 1990-х рр. вже продовжила Кримська палеолітична експедиція науково-виробничого кооперативу (КПЕ НВК) «Археолог», а потім Кримська палеолітична експедиція Кримської філії Інституту археології НАН України (КПЕ КФ) (керівник В. П. Чабай). У 1992 р. Ю. Г. Колосов бере участь у роботах КПЕ НВК «Археолог», а в 1993–1994 рр. очолює загін КПЕ КФ, проводячи роботи на Заскельній V у рамках програми з визначення хронології палеоліту Криму (рис. 13). Результати програми її керівники опублікували кілька років по тому (Чабай, Маркс, Отт 1998). У 1995 і 1997 рр. роботи КПЕ КФ ненадовго поновлюються, дослідження проводяться на пам'ятках Східного Криму. Знову працюючи в районі Ак-Каї, Ю. Г. Колосов остаточно ідентифікує нову

пам'ятку, названу ним на честь онука «Альошин грот» (Колосов 1995). У цьому скельному приутку з нижнього ярусу похованих гротів Червоної Балки було виявлено індустрію, раніше невідому в Східному Криму (Kolosov, Stepanchuk 1997). Останній польовий сезон Ю. Г. Колосов провів у 1997 р. (Колосов та ін. 1998) (рис. 14).

Результати досліджень багатошарових мустьєрських пам'яток Східного Криму Ю. Г. Колосов підсумував у докторській дисертації «Ранній палеоліт Криму» (Колосов 1985a), захищеній у жовтні 1985 р. в Інституті археології АН України в Києві (опоненти доктори історичних наук О. П. Черниш, П. І. Борисковський, В. М. Станко) та підтвердженій ВАК СРСР у березні 1986 р. (рис. 8).

У 1950-60-х рр. побутувало переконання, що в Східному Криму вже неможливі нові знахідки палеолітичних пам'яток, зокрема мустьєрських. Роботи Ю. Г. Колосова і керованої ним експедиції блискуче спростували це твердження. Від 1969 р. Кримська палеолітична експедиція ІА АН України виявила десятки нових палеолітичних стоянок і місцезнаходжень. Накопичені дані дали змогу запропонувати нові рішення з багатьох актуальних проблем палеоліту і більш аргументовано реконструювати найдавніші сторінки історії нашої країни.

Зокрема, у роботах Ю. Г. Колосова порушуються питання хронології та періодизації пам'яток мустьєрського часу, їх культурної специфіки та диференціації (Колосов 1972a; 1982; 1983; 1986; Kolosov 1988; Kolosov, Stepanchuk 2000). Цей взаємопов'язаний комплекс питань має фундаментальне значення для розуміння мустьєрської епохи. Названий період часу асоційований із неандертальцями, соціально-культурні характеристики суспільства яких демонструють численні паралелі з відповідними характеристиками суспільства людей сучасного фізичного вигляду. Юрій Георгійович аргументував наявність у Криму кількох культур, зокрема аккайської мустьєрської культури (Kolosov 1988). З'ясування причин появи та існування культур у мустьєрську епоху досі залишається предметом жвавого обговорення. Ю. Г. Колосов активно використовував методи непрямого датування пам'яток; він запропонував сейсмо-археологічний метод відносного датування (Колосов 1982), на основі якого здійснено періодизацію мустьєрських пам'яток півострова.

Інструментом для розпізнання та ідентифікації відмінностей матеріальної культури неандер-

Рис. 8. Дипломы кандидата і доктора історичних наук, атестат старшого наукового співробітника Ю. Г. Колосова
 Fig. 8. Yu. G. Kolosov's diplomas of Candidate of Science and Doctor of Science, certificate of Senior Researcher

тальців є вивчення технологічних і типологічних аспектів стародавніх виробів із каменю та розробка типологічних листів. Низка спеціальних робіт Ю. Г. Колосова присвячена цьому комплексу питань (Колосов 1978; 1983; 1986; Kolosov 1990). До речі, дослідник першим серед вітчизняних археологів-палеолітознавців систематично використовував типолого-статистичний підхід до вивчення масового матеріалу, застосувавши підходи Ф. Борда (Колосов 1972а), надалі творчо їх доповнюючи і розвиваючи (Колосов 1978).

Закономірним є періодичне звернення Ю. Г. Колосова до кола господарських і соціально-економічних аспектів вивчення стародавніх пам'яток. Зокрема, низка робіт ученого присвячена вивченню особливостей господарювання, матеріальної та духовної культури (Колосов

1979а; 1986; 1987). Дуже важливе значення для характеристики соціально-духовних аспектів суспільства неандертальців, що населяли Крим, має факт виявлення Ю. Г. Колосовим навмисних поховань на Заскельній VI (Колосов 1986; Смирнов 1991). Низка робіт, особливо написаних у співавторстві з представниками природничих наук, присвячена актуальній проблематиці взаємодії первісної людини та природного середовища (Колосов, Душевський 1977). Значний інтерес становлять питання початкового заселення території країни. Ю. Г. Колосов дослідив аспект імовірного проникнення стародавнього населення на Кримський півострів у мустьєрський час з боку Балкан (Колосов 1972а). Особливе місце в науковій спадщині археолога посідають роботи, що вводять до наукового обігу матеріали нововід-

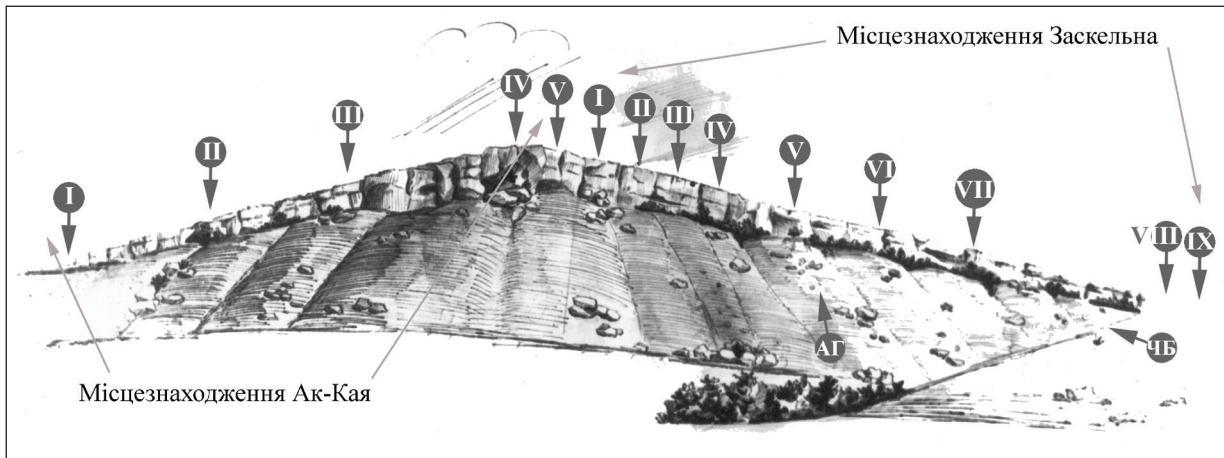

Рис. 9. Стоянки в Червоній Балці, виявлені роботами Ю. Г. Колосова: Ак-Кая I-V, Заскельна I-IX, ЧБ — Червона Балка, АГ — Альошин грот

Fig. 9. The sites in Chervona Balka discovered by Yu. G. Kolosov: Ak-Kaia I-V, Zaskelna I-IX, “ЧБ” — Chervona Balka, “АГ” — Alioshyn Grot

Рис. 10. Заскельна VI, дослідження поверхні II шару, роботи Кримської палеолітичної експедиції 1971 р.

Fig. 10. Zaskelna VI, study of a surface of layer II, the Crimean Palaeolithic expedition works in 1971

критих пам'яток (Колосов 1970; 1979b; Колосов, Степанчук, Чабай 1988; 1993b), зокрема й антропологічні знахідки (Колосов 1973; Колосов, Харитонов, Якимов 1974; 1975). Загальна кількість неандертальців, рештки яких були виявлені роботами Ю. Г. Колосова, сягає, за різними оцінками, п'яти-семи особин. Ю. Г. Колосов знайшов велику кількість пам'яток, під час розкопок яких ви-

явлено сотні тисяч кам'яних артефактів, десятки тисяч фрагментів фауністичних решток, інші, менш численні, але й рідкісніші знахідки, серед яких кістяні знаряддя, пігменти, предмети із залишками фарби та ймовірні прикраси.

Матеріали досліджень Ю. Г. Колосов частково опублікував у монографіях «Мустьєрские стоянки района Белогорска» (1983), «Ак-

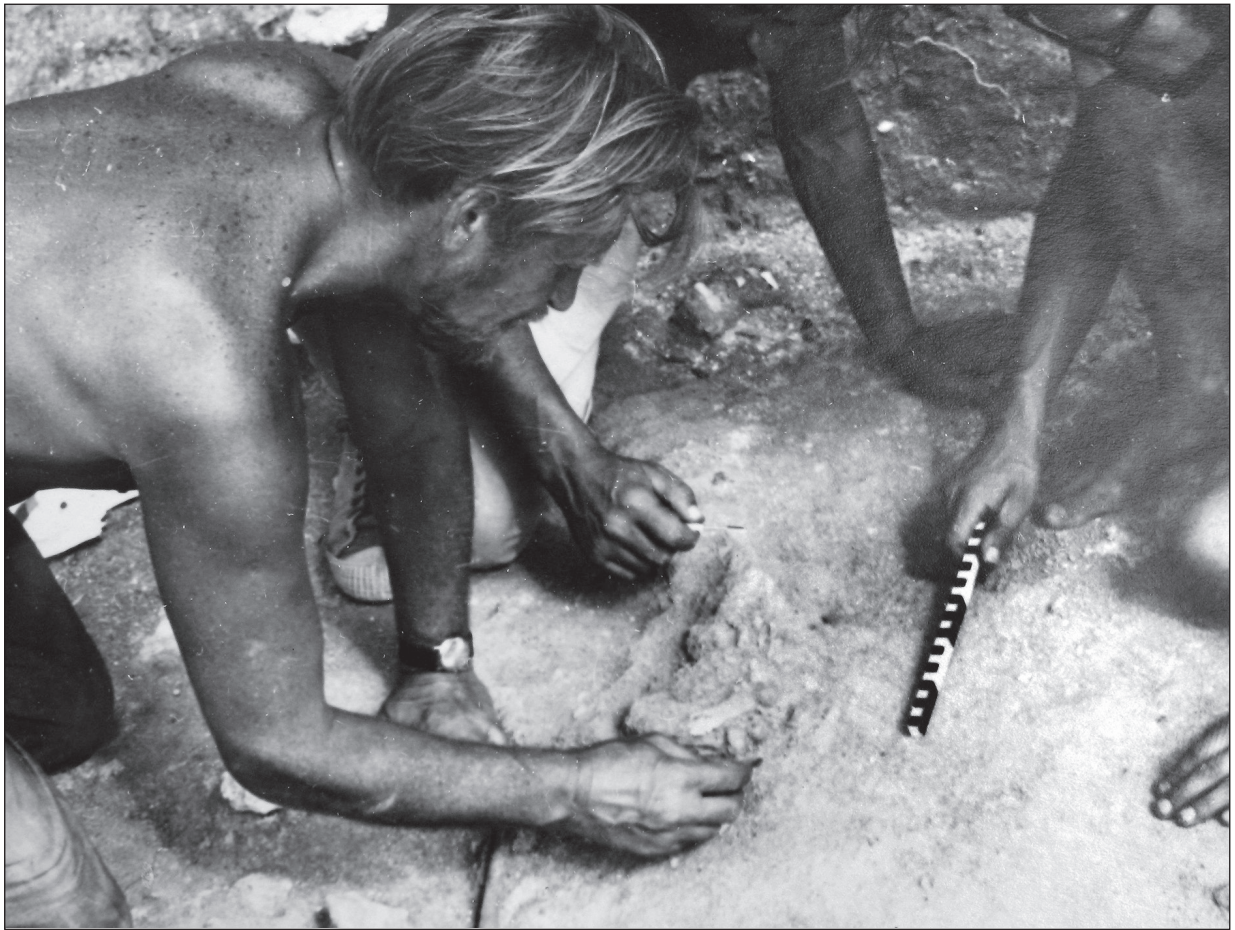

Рис. 11. Заскельна VI, розчистка кісток неандертальця в III шарі, роботи Кримської палеолітичної експедиції 1973 р.
 Fig. 11. Zaskelna VI, cleaning of Neanderthal bones in layer III, Crimean Palaeolithic expedition works in 1973

кайская мустьерская культура» (1986), колективній монографії «Ранний палеолит Крыма» (1993), науково-популярній книжці «Белая Скала» (1977) та в 110 статтях. Планувалося, але не відбулося видання монографії «Проблеми вивчення палеоліту Східного Криму». Ю. Г. Колосов писав розділи для колективних монографій «Археологія» УРСР і «Археологія» УРСР (Колосов 1971a; 1971b; 1985b), редагував збірник, присвячений сторіччю дослідження палеоліту в Криму (Колосов 1979c), керував написанням кандидатських робіт (серед захищених: В. М. Степанчук, В. П. Чабай, О. В. Колесник).

Вивчення та осмислення даних, виявлених КПЕ під керівництвом Ю. Г. Колосова, триває до теперішнього часу. Багаті результатами дослідження експедиції на південному заході півострова в 1986–1989 рр. заклали фундамент подальших багаторічних продуктивних польових дослідницьких робіт у цьому регіоні (Чабай 2004; eds. Marks, Chabai 1998; eds. Chabai, Monigal 1999; Chabai, Monigal, Marks 2004). Багато пам'яток, відкритих тут КПЕ під керівництвом Ю. Г. Коло-

сова, активно досліджувалися до недавнього часу (Кабазі II, Кабазі V, Грот Скелястий). Їх матеріали видано в численних статтях та монографіях (див. напр.: Бибигов, Станко, Коен 1994; Манько 2013; Chabai, Richter, Uthmeier 2006). Вивчення матеріалів мустьерських пам'яток Східного Криму набуло більше лабораторних форм, але також триває (Majkich et al. 2017; Степанчук, Нездолій, Ветров 2018; Ryzhov et al. 2022; Stepanchuk 2022). Дані, здобуті Кримською палеолітичною експедицією під керівництвом Ю. Г. Колосова, послужили матеріалом для написання низки кандидатських і докторських робіт, лягли в основу десятків публікацій і кількох монографій (Бибигов, Станко, Коен 1994; Степанчук 2002; 2006; Чабай 2004; eds. Marks, Chabai 1998; eds. Chabai, Monigal 1999; Chabai, Monigal, Marks 2004; Степанчук, Васильев 2018; Stepanchuk 2020). Є незаперечним, що роботи Ю. Г. Колосова значною мірою визначили вектор досліджень палеоліту Криму в другій половині XX — на початку XXI ст.

Інтелігентність, м'якість, доброзичливість і увага до оточення в поєднанні з принциповіс-

Рис. 12. Ю. Г. Колосов представляє Заскельненські стоянки учасникам радянсько-французького польового семінару, Червона Балка, 1978 р.

Fig. 12. Yu. G. Kolosov presenting the Zaskelna sites to the participants of the Soviet-French field seminar, Chervona Balka, 1978

тю та вимогливістю, готовністю ділитися своїм досвідом і знаннями — ці риси привертали до Ю. Г. Колосова багатьох людей. Він зовсім не мріяв бути лідером, формальним або неформальним, не гнався за посадами і званнями, а просто любив свою справу, археологію, і намагався робити її так добре, як тільки вмів. Ю. Г. Колосов не прагнув до нагромадження заощаджень і майна, не вибивав «належне» правдами й неправдами. Десятки років працював у тісному, відгородженому фанерною перегородкою вузькому домашньому «особистому кабінеті» ледь у 10 м² площею. Юрій Георгійович прожив важке, як і все його покоління, життя. Але все-таки, думається, щасливих світлих днів у ньому було чимало. Ю. Г. Колосов вою-

вав, навчався, займався справою, до якої лежала душа, і радів відкриттям. Двічі був одружений, мав двох дочок, дочекався народження онука. Юрій Георгійович був невтомним польовиком, талановитим розвідником, справою його життя стало вивчення первісності, особливо кримського палеоліту. Його спадщина в дослідженні кримських неандертальців неоціненна.

Юрій Георгійович Колосов пішов із життя 1 лютого 2002 р. після тривалої хвороби. Похований 4 лютого 2002 р. на Байковому кладовищі в Києві, неподалік центральних воріт.

Заскельна VI (Колосовська), одна з пам'яток, дослідженню яких було віддано багато років його життя, названа ім'ям дослідника (Додаток 1).

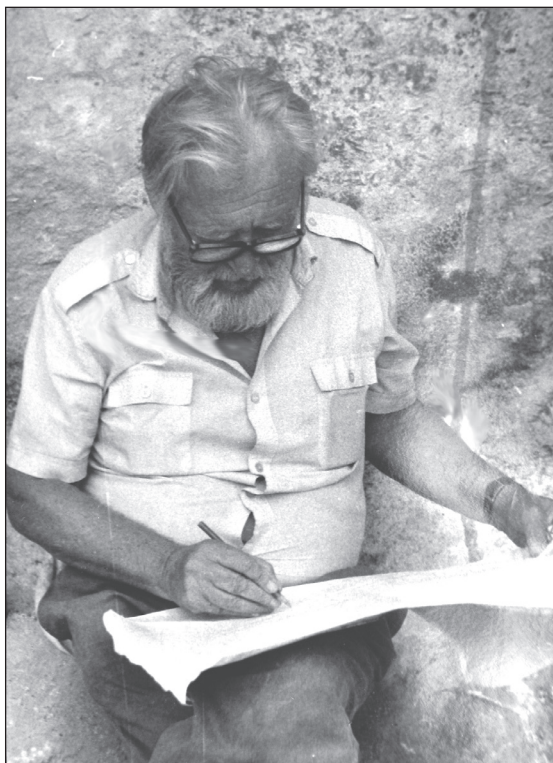

Рис. 13. У розкопі на Заскельній V за зарисовкою стратиграфічного розрізу, 1993 р. (фото Ю. В. Кухарчука)

Fig. 13. Yu. G. Kolosov at Zaskelna V sketching a stratigraphic section, 1993 (photo by Yu. V. Kukharchuk)

Рис. 14. У с. Скелясте після роботи на стоянках ГАБО та Шайтан-Коба IV, 1997 р. (фото Ю. В. Кухарчука)

Fig. 14. In the village of Skeliaste after work at the sites of HABO and Shaitan-Koba IV, 1997 (photo by Yu. V. Kukharchuk)

Доаток 1. Література та інтернет-ресурси про Ю.Г. Колосова:

- Кухарчук, М. В. 1994. Рицар Білої Скелі. *Наука і суспільство*, 9/10, с. 46—52.
- Кухарчук, М. В. 1998. Визначний дослідник палеоліту Криму. *Археологія*, 4, с. 168—172.
- Кухарчук, Ю. В., Степанчук, В. М. 2003. Спомин про вченого. *Кам'яна доба України*, 2, с. 7—21.
- Кухарчук, Ю. В., Степанчук, В. М. 2015. До 90-річчя Юрія Георгійовича Колосова. *Кам'яна доба України*, 16, 6—10.
- Мезенцева, Г. Г. 1997. Дослідники археології України. *Енциклопедичний словник-довідник*. Чернівці: Сіверянська думка, с. 19.
- Степанчук, В. М. 2002. Пам'яті Юрія Георгійовича Колосова. *Археологія*, 2, с. 147—150.
- Степанчук, В. М. 2014. Колосов Юрій Георгійович. *Енциклопедія сучасної України*, т. 14, Київ: НАН України, НТШ.
- Степанчук, В. М. 2015. Колосов Юрій Георгійович. In: Толочко, П. П. (гол. ред.). *Інститут археології Національної академії наук України 1918-2014*. Київ: Адеф-Україна, с. 460.
- Stepanchuk, V. 1998. Kolosov Jurij Georgievic. In: J. Hrala (ed.) *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas Jan Filip*, Band III-Addenda, Praha: IA ASCR, s. 181.
- http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=category&id=361&Itemid=113
- https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B2_%D0%AE%D1%80%D0%B8%D0%B9_%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87

Бибиков, С. Н., Станко, В. Н., Кoen, В. Ю. 1994. *Финальный палеолит и мезолит Горного Крыма*. Одесса: Весть.

Колосов, Ю. Г. 1955. Археологические разведки в степной части Крыма. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 4, с. 129-130.

Колосов, Ю. Г. 1956. Археолого-палеолитические разведки пещер верховья реки Чусовой. В: Козин, Я. Д. (ред.). *Вопросы карста на Юге Европейской части СССР*. Киев: Изд. АН УССР. Крымский филиал, с. 181-188.

Колосов, Ю. Г. 1957. Новые неолитические стоянки Крыма (по данным археологических разведок 1955 г.). *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 7, 4, с. 13-16.

Колосов, Ю. Г. 1960. Раскопки пещеры Кара Коба в Крыму. *Краткие сообщения Института археологии*, 10, с. 17-22.

Колосов, Ю. Г. 1962. Дослідження пам'яток неолітичного часу на Керченському півострові. *Археологія*, XIV, с. 156-166.

Колосов, Ю. Г. 1964. Дослідження післяпалеолітичних стоянок Криму в 1958—1959 рр. *Археологія*, XVI, с. 223-231.

Колосов, Ю. Г. 1965а. До питання про заселення кримських яйл в кам'яну добу. *Археологія*, XIX, с. 14-21.

Колосов, Ю. Г. 1965b. К изучению палеолита бассейна среднего течения Десны. В: Бондарчук, В. Г. (отв. ред.). *Материалы по четвертичному периоду Украины*. Киев: Наукова Думка, с. 321-328.

Колосов, Ю. Г. 1967. *К истории населения Крыма в раннепалеолитическую эпоху (по материалам мустьерской стоянки Шайтан-Коба)*. Автореферат диссертации к. и. н. Институт истории АН УССР.

- Колосов, Ю. Г. 1970. Нові мустьєрські стоянки в Криму і перспективи їх дослідження. *Вісник АН УРСР*, 11, с. 47-50.
- Колосов, Ю. Г. 1971а. Мезоліт УРСР. В: Березанська, С. С. та ін. (ред.). *Археологія УРСР*, 1. Київ: Наукова думка, с. 64-77.
- Колосов, Ю. Г. 1971б. Неоліт Криму. В: Березанська, С. С. та ін. (ред.). *Археологія УРСР*, 1. Київ: Наукова думка, с. 129-137.
- Колосов, Ю. Г. 1972а. *Шайтан Коба мустьєрська стоянка в Криму*. Київ: Наукова думка.
- Колосов, Ю. Г. 1972б. Нові післяпалеолітичні стоянки Криму. В: Носенко, В. О. (відп. ред.). *Археологічні дослідження на Україні в 1969 році*, IV. Київ: Наукова думка, с. 29-31.
- Колосов, Ю. Г. 1972с. Відкриття нових мустьєрських стоянок в Криму. В: Носенко, В. О. (відп. ред.). *Археологічні дослідження на Україні в 1969 році*, IV. Київ: Наукова думка, с. 6-11.
- Колосов, Ю. Г. 1973. Палеоантропологические находки у скалы Ак Кая. *Вопросы антропологии*, 44, с. 162-166.
- Колосов, Ю. Г. 1977. *Белая Скала. Археологические памятники Крыма*. Симферополь: Таврия.
- Колосов, Ю. Г. 1978. Специфические типы орудий Аккайской мустьерской культуры в Крыму. В: Телегин, Д. Я. (отв. ред.). *Орудия каменного века*. Киев: Наукова думка, с. 6-19.
- Колосов, Ю. Г. 1979а. Аккайские мустьерские стоянки и некоторые итоги их исследования. В: Колосов, Ю. Г. (ред.). *Исследование палеолита в Крыму*. Киев: Наукова думка, с. 33-56.
- Колосов, Ю. Г. 1979б. Новая мустьерская стоянка в гроте Пролом. В: Колосов, Ю. Г. (ред.). *Исследование палеолита в Крыму*. Киев: Наукова думка, с. 157-171.
- Колосов, Ю. Г. (ред.). 1979с. *Исследование палеолита в Крыму*. Киев: Наукова думка.
- Колосов, Ю. Г. 1982. Новый метод относительной датировки пещерных археологических памятников. *XI Конгресс ИНКВА*, III. Москва: Наука, с. 166.
- Колосов, Ю. Г. 1983. *Мустьерские стоянки района Белогорска*. Киев: Наукова думка.
- Колосов, Ю. Г. 1985а. *Ранний палеолит Крыма (Культурно-хронологическая периодизация Аккайской мустьерской культуры)*. Автореферат диссертации д.и.н. Институт археологии АН УРСР.
- Колосов, Ю. Г. 1985б. Неолит Крыма. В: Артеменко, И. И. и др. (ред.). *Археология Украинской ССР*, т. I. Киев: Наукова думка, с. 150-156.
- Колосов, Ю. Г. 1986. *Аккайская мустьерская культура*. Киев: Наукова думка.
- Колосов, Ю. Г. 1987. Погребения неандертальцев на стоянке Заскальная VI в Крыму. В: Крайнов, Д. А. (ред.). *Религиозные представления в первобытном обществе*. Москва, с. 61-63.
- Колосов, Ю. Г. 1995. Алешин Грот — новая мустьерская стоянка в Крыму (предварительное сообщение). В: Колесник, А. В. (ред.). *Археологический альманах*, 4. Донецк: Лебедь, с. 75-80.
- Колосов, Ю. Г., Душевский, В. П. 1977. Природное окружение раннепалеолитических стоянок Восточного Крыма. В: Иванова, И. К., Праслов, И. Д. (ред.). *Палеоэкология древнего человека*. Москва: Наука, с. 163-171.
- Колосов, Ю. Г., Степанчук, В. Н. 1989. Новая мустьерская стоянка в гроте Пролом II. В: Бибииков, С. Н. (отв. ред.). *Каменный век. Памятники, методики, проблемы*. Киев: Наукова думка, с. 61-72.
- Колосов, Ю. Г., Степанчук, В. Н., Кухарчук, Ю. В., Демпано, С., Коен, В. Ю. 1998. Исследования Крымской палеолитической экспедиции Института археологии НАН Украины в 1997 году. В: Козак, Д. Н., Гаврилюк, Н. А. (ред.). *Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр.* Київ: ІА НАН України, с. 23-25.
- Колосов, Ю. Г., Степанчук, В. М., Чабай, В. П. 1988. Нові мустьєрські стоянки Піденно-Західного Криму. *Археологія*, 64, с. 34-45.
- Колосов, Ю. Г., Степанчук, В. М., Чабай, В. П. 1993а. *Ранній палеоліт Криму*. Киев: Наукова думка.
- Колосов, Ю. Г., Степанчук, В. М., Чабай, В. П. 1993б. Мустьерская стоянка им. Г. А. Бонч-Осмоловского. *Российская археология*, 3, с. 119-130.
- Колосов, Ю. Г., Харитонов, В. М., Якимов, В. П. 1974. Открытие скелетных остатков палеоантропа на стоянке Заскальная VI в Крыму. *Вопросы антропологии*, 46, с. 79-87.
- Колосов, Ю. Г., Харитонов, В. М., Якимов, В. П. 1975. Находка скелетных остатков неандертальца в Крыму. *Бюллетень Комиссии по изучению четвертичного периода*, 44, с. 30-40.
- Манько, В. О. 2013. *Фінальний палеоліт — неоліт Криму: культурно-історичний процес*. Київ: Шлях.
- Петрунь, В. Ф. 1969. О материале каменных орудий крымского палеолита. *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*, 117, с. 3-12.
- Смирнов, Ю. А. 1991. *Мустьерские погребения Евразии*. Москва: Наука.
- Степанчук, В. Н. 2002. *Поздние неандертальцы Крыма. Киик-кобинские памятники*. Киев: Стило.
- Степанчук, В. Н. 2006. *Нижний и средний палеолит Украины*. Черновцы: Зелена Буковина.
- Степанчук, В. Н., Васильев, С. В. (ред.). 2018. *Поздние неандертальцы Крыма. Заскальная VI (Колосовская). Слои III и IIIa*. Киев: Слово.
- Степанчук, В. М., Нездолій, О. І., Ветров, Д. О. 2018. Природні барвники в матеріалах багатшарової мустьєрської стоянки Пролом II. *Археологія і давня історія України*, 3(28), с. 7-21.
- Чабай, В. П. 2004. *Средний палеолит Крыма*. Симферополь: Шлях.
- Чабай, В. П., Маркс, Э. Э., Отт, М. 1998. Вариабельность среднего и ранней поры позднего палеолита Крыма (предварительные итоги международного археологического проекта). *Археологія*, 4, с. 19-47.
- Chabai, V. P., Monigal, K. (eds.). 1999. *The Middle Paleolithic of Western Crimea*, volume 2 (ERAUL 87). Liège: Université de Liège.
- Chabai, V. P., Monigal, K., Marks, A. E. (eds.). 2004. *The Middle Paleolithic and Early Upper Paleolithic of Eastern Crimea*, volume 3 (ERAUL 104). Liège: Université de Liège.
- Chabai, V., Richter, J., Uthmeier, Th. (eds.). 2006. *Kabazi II: The 70000 Years Since the Last Interglacial*. Simferopol: Cologne.
- Kolosov, Yu. G. 1988. Les débuts du paléolithique en Crimée. *L'Anthropologie*, 92, p. 809-833.
- Kolosov, Yu. G. 1990. The Mousterian Leaf Points in Crimea: Classification, Chronology, Origins. 1989. *ERAUL*, 42, p. 53-61.
- Kolosov, Yu. G., Stepanchuk, V. N. 1997. New Type of Middle Palaeolithic Industry in Eastern Crimea. *Archeologické Rozhledy*, XLIX, p. 124-145.
- Kolosov, Yu. G., Stepanchuk, V. N. 2000. Crimean Assemblages with Bifacial Tools: Brief Review. *ERAUL*, 95, p. 265-276.
- Majkić, A., Evans, S., Stepanchuk, V., Tsvelykh, A., d'Errico, F. 2017. A Decorated Raven Bone from the Zaskalnaya VI (Kolosovskaya) Neanderthal Site, Crimea. *PLOS ONE*, 12 (3). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0173435>
- Marks, A. E., Chabai, V. P. (eds.) 1998. *The Middle Paleolithic of western Crimea*, volume 1 (ERAUL 84). Liège: Université de Liège.
- Ryzhov, S., Stepanchuk, V., Nezdolii, O., Vietrov, D. 2022. Analysis of Micro Residues on Stone Tools From Zaskelna IX, Crimea: First Results. *Arheologia*, 1, p. 5-25.

Stepanchuk, V. 2020. Studying the Lower and Middle Palaeolithic of Ukraine: Main Trends, Discussions and Results. In: Lilly, M., Potekhina, I., Budd, I. C. E. (eds.). *Prehistoric Ukraine. From the First Hunters to the First Farmers*. Oxford: Oxbow books, p. 7-61.

Stepanchuk, V. 2022. Pebbles with Ochre Residues from Neanderthal Sites of Eastern Crimea. In: Cirstina, O., Nițu, E.-C. (eds.). *A Life Dedicated to the Paleolithic: Studies in honorem Marin Cărciumaru*. Târgoviște: Cetatea de scaun, p. 54-69.

Vadym M. Stepanchuk

DSc, Leading Research Fellow at the Stone Age Archaeology Department, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID 0000-0002-5476-2284; vadimstepanchuk@iananu.org.ua

YURII HEORHIIIOVYCH KOLOSOV (TO THE 100th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)

Kolosov Yurii Heorhiiiovych — prehistorian, Palaeolithic archaeologist, Doctor of History, born on March 21, 1924 in Kyiv, died on March 1, 2002. Participant of the World War II, lieutenant major, artilleryman, fought on the Baltic and 2nd Ukrainian fronts, was repeatedly wounded. He was awarded the Orders of the Patriotic War, I and II class, and many medals. He graduated from the Faculty of History of Kyiv University (1949). Since 1949, he had worked in the Crimea and the Urals, at the Integrated Research Karst and Speleological Station (KNIKSS) at Moscow State University (later the Crimean Branch of the USSR Academy of Sciences). Since 1952, he had worked at the Department of History and Archaeology of the Crimean Branch of the USSR Academy of Sciences, and from 1954 to 1998 — at the Prehistory department of the Institute of Archaeology of the Ukrainian SSR Academy of Sciences (later — the Department of Stone Age Archaeology of the IA NAS of Ukraine). He is a specialist in the Palaeolithic of Ukraine, a recognised expert on the Palaeolithic of the Crimea, and a discoverer and researcher of many dozens of Palaeolithic sites. The multilayered Neanderthal sites of Zaskelna V, Zaskelna VI, Sary-Kaya, Chervona Balka, Alioshyn Grot, Prolom I and II, Kabazi II and V and others discovered and explored in the 1970s and 1980s by the Crimean Palaeolithic Expedition led by him are part of the golden fund of national and European Palaeolithic studies. He made a significant contribution to the enrichment of the source base on the prehistory of Ukraine, in particular to the study of the Middle Palaeolithic of the Crimea, worked fruitfully in the field of cultural differentiation and periodisation of the Middle Palaeolithic sites of the peninsula, technology and typology of lithic artefacts, and developed the issues of interaction between early man and the environment. He is the author of 110 scientific works, including monographs on topical issues of Palaeolithic studies. Kolosov's research largely determined the direction of studies of the Crimean Palaeolithic in the second half of the 20th — first quarter of the 21st centuries and undoubtedly represents a separate independent chapter in the history of Eastern European Palaeolithic studies. Zaskelna VI (Kolosovskaya), one of the sites he spent many years of his life researching, is named in his honour.

Key words: Crimea, Ukraine, Eastern Europe, Yu. G. Kolosov, biography, Prehistory and Palaeolithic studies.

References

- Bibikov, S. N., Stanko, V. N., Koen, V. Iu. 1994. *Finalnyi paleolit i mezolit Gornogo Kryma*. Odessa: Vest.
- Kolosov, Iu. G. 1955. Arkheologicheskie razvedki v stepnoi chasti Kryma. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN USSR*, 4, p. 129-130.
- Kolosov, Iu. G. 1956. Arkheologo-paleoliticheskie razvedki peshcher verkhov'ia reki Chusovoi. In: Kozin, Ia. D. (ed.). *Voprosy karsta na Iuge Evropeiskoi chasti SSSR*. Kyiv: Izd. AN USSR. Krymskii filial, p. 181-188.
- Kolosov, Iu. G. 1957. Novye neoliticheskie stoianki Kryma (po dannym arkheologicheskikh razvedok 1955 g.). *Kratkie soobshcheniia instituta arkheologii AN USSR*, 7, p. 13-16.
- Kolosov, Iu. G. 1960. Raskopki peshchery Kara Koba v Krymu. *Kratkie soobshcheniia instituta arkheologii*, 10, p. 17-22.
- Kolosov, Yu. H. 1962. Doslidzhennia pamiatok neolitychnoho chasu na Kerchenskomu pivostrovi. *Arheologia*, XIV, p. 156-166.
- Kolosov, Yu. H. 1964. Doslidzhennia pisliapaleolitychnykh stoianok Krymu v 1958–1959 rr. *Arheologia* XVI, p. 223-231.
- Kolosov, Yu. H. 1965a. Do pytannia pro zaseleniia krymskykh yail v kamianu dobu. *Arheologia*, XIX, p. 14-21.
- Kolosov, Iu. G. 1965b. K izucheniiu paleolita basseina srednego techeniia Desny. In: Bondarchuk, V. G. (exec. ed.). *Materialy po chetvertichnomu periodu Ukrainy*. Kyiv: Naukova Dumka, p. 321-328.
- Kolosov, Iu. G. 1967. *K istorii naseleniia Kryma v rannepaleoliticheskuiu epokhu (po materialam musterskoi stoianki Shaitan-Koba)*. Avtoreferat dissertatsii k.i.n. Institut istorii AN USSR.
- Kolosov, Yu. H. 1970. Novi mustierski stoianky v Krymu i perspektyvy yikh doslidzhennia. *Visnyk AN URSR*, 11, p. 47-50.
- Kolosov, Yu. H. 1971a. Mezolit URSR. In: Berezanska, S. S. et al. (eds.). *Arkheolohiia URSR*, 1. Kyiv: Naukova dumka, p. 64-77.
- Kolosov, Yu. H. 1971b. Neolit Krymu. In: Berezanska, S. S. et al. (eds.). *Arkheolohiia URSR*, 1. Kyiv: Naukova dumka, p. 129-137.
- Kolosov, Yu. H. 1972a. *Shaitan Koba mustierska stoianka v Krymu*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kolosov, Yu. H. 1972b. Novi pisliapaleolitychni stoianky Krymu. In: Nosenko, V. O. (exec. ed.). *Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini v 1969 rotsi*, IV. Kyiv: Naukova dumka, p. 29-31.
- Kolosov, Yu. H. 1972c. Vidkryttia novykh mustierskykh stoianok v Krymu. In: Nosenko, V. O. (exec. ed.). *Arkheolohichni doslidzhennia na Ukraini v 1969 rotsi*, IV. Kyiv: Naukova dumka, p. 6-11.
- Kolosov, Iu. G. 1973. Paleoantropologicheskie nakhodki u skaly Ak Kaia. *Voprosy antropologii*, 44, p. 162-166.
- Kolosov, Iu. G. 1977. *Belaia Skala*. Arkheologicheskie pamiatniki Kryma. Simferopol: Tavriia.
- Kolosov, Iu. G. 1978. Spetsificheskie typy orudii Akkaiiskoi musterskoi kultury v Krymu. In: Telegin, D. Ia. (exec. ed.). *Orudiia kamennogo veka*. Kyiv: Naukova dumka, p. 6-19.

- Kolosov, Iu. G. 1979a. Akkaiskie musterskie stoianki i nekotorye itogi ikh issledovaniia. In: Kolosov, Iu. G. (ed.). *Issledovanie paleolita v Krymu*. Kyiv: Naukova dumka, p. 33-56.
- Kolosov, Iu. G. 1979b. Novaia musterskaia stoianka v grote Prolom. In: Kolosov, Iu. G. (ed.). *Issledovanie paleolita v Krymu*. Kyiv: Naukova dumka, p. 157-171.
- Kolosov, Iu. G. (ed.). 1979c. *Issledovanie paleolita v Krymu*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kolosov, Iu. G. 1982. Novyi metod otnositelnoi datirovki peshchernykh arkheologicheskikh pamiatnikov. *XI Kongress INKVA*, III. Moscow: Nauka, p. 166.
- Kolosov, Iu. G. 1983. *Musterskie stoianki raiona Belogorska*. Kiev: Naukova dumka.
- Kolosov, Iu. G. 1985a. *Rannii paleolit Kryma (Kulturno khronologicheskaia periodizatsiia Akkaiskoi musterskoi kultury)*. Avtoreferat dissertatsii d.i.n. Institut arkheologii AN URSS.
- Kolosov, Iu. G. 1985b. Neolit Kryma. In: Artemenko, I. I. et al. (eds.). *Arkheologiiia Ukrainskoi SSR*, t. I. Kyiv: Naukova dumka, p. 150-156.
- Kolosov, Iu. G. 1986. *Akkaiskaia musterskaia kultura*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kolosov, Iu. G. 1987. Pogrebeniia neandertaltsev na stoianke Zaskalnaia VI v Krymu. In: Krainov, D. A. (ed.) *Religioznye predstavleniia v pervobytnom obshchestve*. Moscow, p. 61-63.
- Kolosov, Iu. G. 1995. Aleshin Grot — novaia musterskaia stoianka v Krymu (predvaritelnoe soobshchenie). In: Kolesnik, A. V. (ed.). *Arkheologicheskii almanakh*, 4. Donetsk: Lebed, p. 75-80.
- Kolosov, Iu. G., Dusevskii, V. P. 1977. Prirodnoe okruzhenie rannepaleoliticheskikh stoianok Vostochnogo Kryma. In: Ivanova, I. K., Praslov, I. D. (eds.). *Paleoekologiiia drevnego cheloveka*. Moscow: Nauka, p. 163-171.
- Kolosov, Iu. G., Stepanchuk, V. N. 1989. Novaia musterskaia stoianka v grote Prolom II. In: Bibikov, S. N. (exec. ed.). *Kamennyi vek. Pamiatniki, metodika, problemy*. Kyiv: Naukova dumka, p. 61-72.
- Kolosov, Iu. G., Stepanchuk, V. N., Kukharchuk, Iu. V., Deplano, S., Koen, V. Iu. 1998. Issledovaniia Krymskoi paleoliticheskoi ekspeditsii Instituta arkheologii NAN Ukrainy v 1997 godu. In: Kozak, D. N., Havryliuk, N. A. (eds.). *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 1997–1998 rr.* Kyiv: IA NAN Ukrainy, p. 23-25.
- Kolosov, Yu. H., Stepanchuk, V. M., Chabai, V. P. 1988. Novi mustierski stoianky Pidenno-Zakhidnoho Krymu. *Arheologia*, 64, p. 34-45.
- Kolosov, Iu. G., Stepanchuk, V. M., Chabai, V. P. 1993a. *Rannii paleolit Kryma*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kolosov, Iu. G., Stepanchuk, V. M., Chabai, V. P. 1993b. Musterskaia stoianka G.A. Bonch-Osmolodsky Mousterian site. *Rossiiskaia arkheologiiia*, 3, p. 119-130.
- Kolosov, Iu. G., Kharitonov, V. M., Iakimov, V. P. 1974. Otkrytie skeletnykh ostatkov paleoantropa na stoianke Zaskalnaia VI v Krymu. *Voprosy antropologii*, 46, p. 79-87.
- Kolosov, Iu. G., Kharitonov, V. M., Iakimov, V. P. 1975. Nakhodka skeletnykh ostatkov neandertaltsa v Krymu. *Biulleten Komissii po izucheniiu chetvertichnogo perioda*, 44, p. 30-40.
- Manko, V. O. 2013. *Finalnyi paleolit — neolit Krymu: kulturno-istorychnyi protses*. Kyiv: Shliakh.
- Petrin, V. F. 1969. O materiale kamennykh orudii krymskogo paleolita. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN SSSR*, 117, p. 3-12.
- Smirnov, Iu. A. 1991. *Musterskie pogrebeniia Evrazii*. Moscow: Nauka.
- Stepanchuk, V. N. 2002. *Pozdnie neandertaltsy Kryma. Kiik-kobinskie pamiatniki*. Kyiv: Stilos.
- Stepanchuk, V. N. 2006. *Nizhnii i srednii paleolit Ukrainy*. Chernivtsi: Zelena Bukovina.
- Stepanchuk, V. N., Vasilev, S. V. (eds.). 2018. *Pozdnie neandertaltsy Kryma. Zaskalnaia VI (Kolosovskaia). Sloi III i IIIa*. Kyiv: Slovo.
- Stepanchuk, V. M., Nezdolii, O. I., Vietrov, D. O. 2018. Pryrodni barvyky v materialakh bahatosharovoi musterskoi stoianky Prolom II. *Archaeology and Early History of Ukraine*, 3(28), p. 7-21. <https://doi.org/10.37445/adiu.2018.03.01>
- Chabai, V. P. 2004. *Srednii paleolit Kryma*. Simferopol: Shliakh.
- Chabai, V. P., Marks, E. E., Ott, M. 1998. The variability of Middle and Early Upper Paleolithic in the Crimea (International Archaeological Project: preliminary results). *Arheologia*, 4, p. 19-47.
- Chabai, V. P., Monigal, K. (eds.). 1999. *The Middle Paleolithic of western Crimea*, volume 2 (ERAUL 87). Liège: Université de Liège.
- Chabai, V. P., Monigal, K., Marks, A. E. (eds.). 2004. *The Middle Paleolithic and early Upper Paleolithic of Eastern Crimea*, volume 3 (ERAUL 104). Liège: Université de Liège.
- Chabai, V., Richter, J., Uthmeier, Th. (eds.). 2006. *Kabazi II: the 70000 years since the last interglacial*. Simferopol-Cologne: Shliakh.
- Kolosov, Yu. G. 1988. Les débuts du paléolithique en Crimée. *L'Anthropologie*, 92, p. 809-833.
- Kolosov, Yu. G. 1990. The Mousterian leaf points in Crimea: Classification, chronology, origins. 1989. *ERAUL*, 42, p. 53-61.
- Kolosov, Yu. G., Stepanchuk, V. N. 1997. New Type of Middle Palaeolithic Industry in Eastern Crimea. *Archeologické Rozhledy*, XLIX, p. 124-145.
- Kolosov, Yu. G., Stepanchuk, V. N. 2000. Crimean Assemblages with Bifacial Tools: Brief Review. *ERAUL*, 95, p. 265-276.
- Majkić, A., Evans, S., Stepanchuk, V., Tsvelikh, A., d'Errico, F. 2017. A Decorated Raven Bone from the Zaskalnaya VI (Kolosovskaya) Neanderthal Site, Crimea. *PLOS ONE*, 12 (3). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0173435>
- Marks, A. E., Chabai, V. P. (eds.). 1998. *The Middle Paleolithic of western Crimea*, volume 1 (ERAUL 84). Liège: Université de Liège.
- Ryzhov, S., Stepanchuk, V., Nezdolii, O., Vietrov, D. 2022. Analysis of Micro Residues on Stone Tools From Zaskalna IX, Crimea: First Results. *Arheologia*, 1, p. 5-25. <https://doi.org/10.15407/arheologia2022.01.005>
- Stepanchuk, V. 2020. Studying the Lower and Middle Palaeolithic of Ukraine: Main Trends, Discussions and Results. In: Lilly, M., Potekhina, I., Budd, I. C. E. (eds.). *Prehistoric Ukraine. From the First Hunters to the First Farmers*. Oxford: Oxbow books, p. 7-61.
- Stepanchuk, V. 2022. Pebbles with Ochre Residues from Neanderthal Sites of Eastern Crimea. In: Cirstina, O., Nițu, E.-C. (eds.). *A Life Dedicated to the Paleolithic: Studies in honorem Marin Cărciumaru*. Târgoviște: Cetatea de scaun, p. 54-69.